

ПРАВОВА ПРИРОДА МЕДИЧНИХ ПОСЛУГ

Статтю присвячено визначенню правової природи медичних послуг. Розкрито поняття приватних послуг через встановлення їхніх ознак. Досліджено співвідношення правового регулювання приватних, державних та соціальних медичних послуг. Зроблено висновок про комплексну юридичну природу правового інституту медичних послуг.

Ключові слова: медичні послуги, приватні послуги, соціальні послуги, роботи.

Венедиктова И. В. Правовая природа медицинских услуг.

Статья посвящена определению правовой природы медицинских услуг. Раскрыто понятие частных услуг путем исследования их признаков. Установлено соотношение правового регулирования частных, государственных и социальных медицинских услуг. Сделан вывод о комплексной юридической природе правового института медицинских услуг.

Ключевые слова: медицинские услуги, частные услуги, социальные услуги, работы.

Venediktova I. V. The legal nature of the medical services.

The article studies the notion of the legal nature of the medical services. It was exposed the definition of the private services by researching theirs features. It was established the correlation of private, state and social medical services. The author made a conclusion about the complex legal nature of the medical services' institute.

Keywords: medical services, private services, social services, work.

Актуальність дослідження тематики правової природи послуг обумовлена тим, що сучасне нормативне законодавство в цій сфері застосовує термінологію, яка за своєю суттю піднімає різні пласти нормативного матеріалу і введення в дію різних юридичних конструкцій. Щодо нормативного закріплення поняття «послуга» в сучасному цивільному законодавстві можна сказати наступне. Відповідно до загальноновизнаної в цивільному праві класифікації, послуги віднесені до договірних зобов'язань, і знайшли своє відображення в главі 63 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України). Із прийняттям чинного ЦК України послуги вперше виділяються в самостійний розділ, який об'єднує норми узагальнюючого і імперативного змісту, й покликані регулювати значний неокреслений спектр послуг (приватних та публічних). Проте діючий прогресивний ЦК України в главі 63, що присвячена загальним положенням про послугу, тлумачення терміну «послуга» не надає. Згідно ст. 177 ЦК України послуга виступає окремим об'єктом цивільних прав серед речей, майнових прав, результатів робіт, результатів інтелектуальної, творчої діяльності, інформації, а також інших матеріальних та нематеріальних благ. Також ЦК України визначає договір про надання послуг, за яким одна сторона (виконавець) зобов'язується за завданням другої сторони (замовника) надати послугу, яка споживається в процесі вчинення певної дії або здійснення певної діяльності, а замовник зобов'язується оплатити виконавцеві зазначену послугу, якщо інше не встановлено договором (ст. 901). Закон України «Про соціальні послуги» в ст. 1 дає поняття соціальних послуг, під якими розуміє комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя. До речі, лише в цьому нормативному акті зроблено спробу хоч якимось чином класифікувати послуги. Закон України «Про стандарти, технічні регламенти та процедури оцінки відповідності» послугою називає результат економічної діяльності, яка не створює товар, але продається та купується під час торговельних операцій. Пункт 17 Закону України «Про захист прав споживачів» розкриває послугу як діяльність виконавця з надання (передачі) споживачеві певного визначеного договором матеріального чи нематеріального блага, що здійснюється за індивідуальним замовленням споживача для задоволення його особистих потреб. Державний класифікатор України дає таке поняття послуги: послуга – це наслідок безпосередньої взаємодії між постачальником і споживачем, внутрішньої діяльності постачальника для задоволення потреб споживача. Те ж відтворюється в Наказі Держкомзв'язку «Про встановлення рівня якості послуг проводового мовлення» від 14.09.2001 р. № 133, Наказі Держстандарту «Правила обов'язкової сертифікації готельних послуг» від 27.01.1999 р. № 37 (Держстандарт, Наказ «Державний класифікатор України. Класифікатор відходів ДК 005-96» від 29.02.1996 № 89). Хоча стосовно послуг зовнішньоекономічної діяльності Державний класифікатор

України послугу розкриває як результат трудової діяльності, що відображається у корисному ефекті, особливій споживчій вартості (Держстандарт, Наказ «Державний класифікатор України. Класифікація послуг зовнішньоекономічної діяльності ДК 012-97» від 02.06.1997 р. № 324). У підпункті 14.1.151. ст. 14 Податкового кодексу України зазначено, що платні послуги – це діяльність, пов’язана з наданням побутових послуг для задоволення особистих потреб замовника за готівку, а також з використанням інших форм розрахунків, включаючи платіжні картки.

Як бачимо, законодавець не дотримується чіткої позиції стосовно поняття послуги. Проте зміст послуг як об’єкту цивільних правовідносин за умов ринкової економіки і перспектив перетворення на сервісну державу, знаходиться в динамічному розвитку, а, отже, потребує системного і послідовного аналізу. Із зміною фактичного змісту послуг – юридичних, медичних, освітніх тощо, їх юридичний механізм врегулювання залишається непорушним. Отже, постає питання їх чіткої детермінації, окреслення універсальних ознак й визначення правової природи.

У науковій доктрині присутня низка робіт щодо встановлення сутності послуг. Так, не можна не зазначити роботи Брагинського М. І., Кабалкіна О. Ю., Шаблової Є. Г., Карчевського К. О., Тихомирова О. В., Тихомирова Ю. О., Степанова Д. І., Саннікової Л. В., Савченка В. О. та інших. Проте розріз дослідження правової природи саме медичних послуг через їх співвідношення з соціальними та публічними ще залишається відкритим.

Послугам, як таким, притаманні наступні загальні риси: 1) надаються, як правило, при безпосередньому прямому контактному спілкуванню; 2) мають нематеріальний характер; 3) невід’ємні від суб’єктів надання послуги; 4) нездатні для зберігання, накопичення та перерозподілу; 5) для них характерні нерозривність дій по її виконанню та споживанню, що здійснюється одночасно в одному акті; 6) через складний зміст характеризується непостійною якістю; 7) виконуються системно або носять тривалий строковий характер; 8) характеризується чіткою адресованою спрямованістю; 9) їх результат може бути оцінений споживачем лише після його отримання і лише на рівні суб’єктивних уявлень та відносин; 10) бажаний для сторін результат може не настати, навіть при належному наданні і споживанні послуги. Також заслуговує на увагу пропозиції відносити до ознак послуг довірчий (конфіденційний) характер діяльності з надання послуг [1, с. 16]; невловимість, високу міру невизначеності послуг [2, с. 98].

Ці ознаки, як правило, виступають традиційно критеріями розмежування робіт і послуг. Різниця між роботами та послугами проводилась ще за часів римського права. Традиційно роботи відділяються від послуг за уречевленим результатом – це практично єдиний критерій, що не викликає спорів в науковій доктрині. На думку Степанова Д. І., робота – це, як правило, необоротна або важко оборотна специфікація. Тому діяльність, в результаті якої досягається нестійкий уречевлений результат, слід відносити до послуг [3, с. 114]. На відміну від законодавства Російської Федерації, вітчизняне законодавство не поширює норми про підрядні відносини на послуги. Близька правова природа цих двох зобов’язальних конструкцій та норма ст. 783 ЦК РФ, що містить загальні положення про підряд та положення про побутовий підряд й дозволяє застосовувати підряд до договору про оплатне надання послуг, дали можливість російській науковій доктрині виробити концепцію уречевлених і нематеріальних послуг. Уречевлені послуги передбачають створення конкретного продукту і є об’єктом зобов’язань підрядного типу. Нематеріальні послуги є об’єктом зобов’язань про надання послуг. Вони є невід’ємними від особи послугодавця і споживаються в процесі її надання. Більш того, деякі російські цивілісти висловлюють погляди, що розмежування понять «робота» і «послуга» носить умовний характер: з погляду того, хто надає послугу, відповідна дія являє собою «роботу», а для того, кому (у чиїх інтересах) вона робиться, – «послугу» [4, с. 229].

Розмежування робіт та послуг особливо є дискусійним в медичній царині. Т. Л. Левшина вказує, що в рамках надання послуги може існувати матеріальний результат (стоматологічна послуга), а може і не існувати (терапевтична послуга) [5, с. 348]. Але для кожної з них важливе здійснення комплексу дій нематеріального характеру, які призвели до такого результату. Саме ці дії підлягають продажу, а не результат дій. З іншого боку, виготовлення зубної коронки є роботою і закінчується створенням конкретного уречевленого товару. Проте пацієнта цікавить не коронка як така, а відтворення естетичного вигляду та здорових функцій його щелеп. Отже змістовною з юридичної точки зору та важливою з фактичного боку є діяльність ортодонта по імплантуванню зубної коронки. Тобто дії нематеріального характеру. І правильно вказують вчені, що тут наявним є змішаний договір з елементами підряду та договору про надання послуг [6, с. 44], під яким розуміють договір, що регулює декілька різнорідних правовідносин і поєднує умови, що об’єктивно необхідні для оформлення різних зобов’язань [7, с. 38]. Питання: «робота була проведена чи надана медична послуга?» має практичне значення, оскільки за загальним правилом, робота сплачується тільки після передачі її замовникові

(ст. 837 ЦК України). Отже, має бути конкретний уречевлений результат, який і є підставою проведення оплати. При наданні послуг оплата має настати і без отримання корисного результату, але при умові належного виконання послуги. Як зазначалось вище, для послуг взагалі, а для медичних послуг, зокрема, характерна непостійність якості та можливість ненастання бажаного результату, навіть при належному наданні і споживанні послуги. Пацієнт може і не отримати корисного ефекту від належного лікування (в силу прогресу розвитку захворювання, індивідуального сприйняття ліків тощо), проте медична діяльність лікаря має бути оплаченою. Виходячи із всього вище наведеного, медичну послугу можна визначити як корисну діяльність послугодавця, яка спрямована на задоволення потреб щодо здоров'я фізичної особи і має нематеріальний характер.

Аналіз точок зору економістів, що був наданий вище, а також Закон України «Про податок на додану вартість», прийнятий в 1997 році із наступними змінами і доповненнями, доводить нас висновку, що праця лікаря відноситься до виробничої сфери, а медичні послуги визнані товаром. Існують різні розцінки на діяльність господарчо-розрахункових медичних організацій, але державного кошторису на працю медичного працівника просто не існує. Правильно розрахована медична послуга є гарантом фінансової стабільності закладу. Тому, дуже важливо визначити ціну на товар. Ціна послуги – це сума грошей, за яку пацієнт готовий купити, а медпрацівник продати дану медичну послугу. Структура ціни складається із основних двох показників: собівартості і прибутку. Собівартість відображає затрати на надання медичної послуги і в неї входять: зарплата медперсоналу, вартість медикаментів, матеріалів, оренда, загальні витрати закладу та ін. Однак, на розрахункову ціну впливає багато факторів: забезпечення знаходження на ринку, максимізація поточного прибутку, завоювання лідерства з показників долі ринку і якості медичних послуг, задоволення попиту на дану послугу і т.п. Тому ціна не завжди може мати два елемента - собівартість і прибуток. Прибуток може закладатися в ціну чи ціна може бути навіть нижчою за собівартість. Все залежить від попиту і пропозиції. Методологічні підходи з ціноутворення на медичні послуги повинні бути одними, але ціни для медичних закладів можуть бути різними, оскільки це залежить від конкретних економічних умов регіону (відомства). До того ж, поділ медичної допомоги на оплатну і безоплатну є вельми умовним, тому що в кінцевому разі будь яка медична допомога оплачується – за рахунок бюджетів, страхових внесків або коштів фізичних та юридичних осіб.

Важливо вказати, що маючи економічний зміст, медичні послуги набувають форми майнових відносин, а, отже, стають предметом регулювання цивільного права. Принципами такого регулювання є свобода волевиявлення і юридична рівність сторін. В разі оплатного надання послуг все просто: пацієнт і лікар (медична установа) укладають договір про вчинення певних дій. Пацієнт виконанням цього договору задовольняє немайновий інтерес, лікар (медична установа) – майновий. Якщо з боку послугодавця виступає державна або комунальна установа, пацієнт задовольняє все той же немайновий інтерес. Установа – виконує свої функції з надання послуги (напр., терапевтичного характеру). Чи знаходяться її дії в площині цивільного права? Проте і в першому, і в другому випадку послуга має однаковий зміст і результат. Отже, державна (комунальна) установа виконує свою функцію по безкоштовному наданню послуги, при цьому послуга не перестає бути послугою і не перетворюється в медичну допомогу. Механізм відшкодування можливих збитків буде той же самий, що і при оплатному наданні послуг, застосовуючи норми деліктного цивільного законодавства.

Хибною і юридично необґрунтованою вважаємо точку зору, що різні джерела фінансування (фізичні, юридичні особи або держава) програмує застосування публічного або приватного права. Є неправильною думка, що оплатне надання медичної послуги – це, власне, послуга, і регулюється приватним правом, а безоплатне – медична допомога, що регулюється публічним правом [6, с. 33]. Наявність або відсутність оплати не може служити критерієм галузевого розмежування послуг і встановлення приватноправових або публічно-правових засад регулювання. Суть відносин, їх зміст, захист не можуть залежати від того факту, чи встановлена для послуги ціна. Критерієм розмежування має бути оцінка: чи було вільне волевиявлення, чи «працював» владний припис.

Від епохи до епохи змінювався як зміст, обсяг, місце та характер надання медичних послуг, так і співвідношення приватноправових та публічно-правових методів регулювання відносин з їх надання. На сьогоднішній день в медицині державні органи діють через підвідомчі ним державні бюджетні установи (заклади). Проте реалії сьогодення вказують на те, що держава все частіше не здатна забезпечити задоволення медичних потреб.

Медична допомога не є медичною послугою. На відміну від послуг, допомога надається без вільного волевиявлення як уповноважених, так і зобов'язаних осіб. Фізична особа, знаходячись в критичному для життя стані або, якщо стан її здоров'я є небезпечним для інших осіб, піддається медичній допомозі. При цьому вона, навіть, може не тільки не усвідомлювати значення і наслідки такої

допомоги, а й не бажати їх. Цивільний кодекс України прописує, що у невідкладних випадках, за наявної загрози життю фізичної особи, медична допомога надається без згоди фізичної особи або її батьків (усиновлювачів), опікуна, піклувальника (ч. 5 ст. 284). Це стосується випадків різної етіології шоку, колапсу, масивних кровотеч усіх видів, розладу мозкового кровообігу, гострої серцево-судинної й дихальної недостатності, важких травм, поранень, термічних і хімічних опіків зі значною площею ураження, уражень дії низької температури, сонячних і теплових ударів, уражень електрострумом і атмосферною електрикою, різного виду механічних асфіксій тощо. Медична допомога має надаватися медичним працівником в обов'язковому порядку. Імперативна норма стосовно цього обов'язку закріплена в Основах законодавства про охорону здоров'я (ст. 37, 52). Невиконання її тягне за собою кримінальну відповідальність медичного працівника (ст. 139 Кримінального кодексу України). Отже підставою надання медичної допомоги є юридичний факт - такий стан здоров'я хворого, який є небезпечним для його життя або життя оточуючих.

Публічні медичні послуги не тотожні соціальним медичним послугам. Соціальні послуги, в тому числі соціальні медичні послуги, надаються громадянам, і лише громадянам, а не юридичним особам. Порядок їх надання чітко регламентований законодавством, перелік є вичерпним, характерна адресна суб'єктна спрямованість, вони надаються лише в межах цільової державної програми, їх фінансування здійснюється за рахунок бюджетних коштів державними або муніципальними органами. Отже, для соціальних послуг характерними є по-перше, коло суб'єктів, що надають і споживають ці послуги; по-друге, процедура надання і фінансування послуги; по-третє, імперативний метод регулювання виникаючих правовідносин. Обсяг послуги, що надається визначається не сторонами, а нормативними приписами держави. За ненадання соціальної послуги державні органи несуть відповідальність. Відповідальність має відноситись і до неналежного надання такої послуги, проте в умовах відсутності стандартизації послуг, чіткого прописання процедури отримання послуги і механізму притягнення до відповідальності, це залишається декларативним. Для публічних послуг обов'язковим є публічний характер, висока суспільна значимість, відповідальність і встановлення гарантій їх надання, проте здійснюватися вони можуть як в публічно-правовій формі, так і в приватноправовій. Соціальні послуги можна назвати видовими по відношенню к великому роду публічних послуг.

Дуже важливий момент в попередньому розмежуванні – це вичленення державних медичних послуг. Як правило, надання державних послуг визнається державною функцією, а отже надається: а) за рахунок державного бюджету; б) з використанням майна, що заходиться у власності держави; в) працівниками, які отримують від держави заробітну платню. Державні послуги мають спільний зміст із соціальними послугами, проте в них незмінний суб'єкт, що може послугу надавати – держава в особі її органів та установ. Проте може мати сенс положення, що державні органи виступають лише організаторами надання державних послуг (але все залежатиме від політики держави і ступеня розвинутої ринкової економіки).

Для виконання функцій з надання державних медичних послуг, держава набуває риси, притаманні учасникам цивільного обороту, або від імені держави діють державні установи, а не органи виконавчої влади, і ці відносини підпадають під режим приватноправового регулювання. Це зрозуміло – держава як суб'єкт господарювання не ефективна і не може конкурувати з приватним ринком. Проте важко переоцінити роль держави в наданні тих послуг, які не знайшли свого виконавця на ринку послуг або в силу їх прибуткової непривабливості, або в силу занадто великих капіталовкладень, або з інших причин, але дуже важливих для функціонування суспільства і забезпечення приватних інтересів, що призводять до інтересу публічного (наприклад, існування установ паліативної допомоги).

Таким чином, публічна послуга є суспільно значимою діяльністю, а ргіогі чітко врегламентованою законодавством, для якої характерним є добровільний інтерес споживача послуги та індивідуальний характер її надання будь-якій особі, яка має на це право, або звертається за реалізацією своїх прав, свобод і законних інтересів, на рівних підставах безоплатно або в межах цін, визначених державою. Медична послуга є комплексним міжгалузевим правовим інститутом, який об'єднує публічні та приватні послуги, і, для якого характерне поєднання публічно-правових та приватноправових засад регулювання.

Список використаних джерел:

1. Жуков В. И. Юридическая природа «услуги» / Жуков В. И., Юровский Б. И. // Экспресс-анализ. – 1999. – № 15. – С. 20); Степанов Д. Услуги как объект гражданских прав / Д. Степанов // Российская юстиция. – 2000. – № 2. – С. 16–18.
2. Тихомиров А. В. Медицинская услуга. Правовые аспекты / А. В. Тихомиров. – М. : Информационно-издательский дом «ФИЛИНЪ», 1996. – 352 с.

3. Степанов Д. И. Услуги как объект гражданских прав / Д. И. Степанов. – М. : Статут, 2005. – 349 с.
4. Брагинский М. И. Договор подряда и подобные ему договоры / М. И. Брагинский. – М. : Статут, 1999. – 254 с.
5. Комментарий к Гражданскому кодексу Российской Федерации, части второй (постатейный) / Отв. ред. доктор юридических наук, проф. О. Н. Садилов. – М. : Юрид. фирма КОНТРАКТ, изд-я группа Инфра-М-Норма, 1996. – 779 с.
6. Смотров О. І. Договір щодо платного надання медичних послуг: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / О. І. Смотров; Національний ун-т внутр. справ. – Х., 2003. – 183 с.
7. Иоффе О. С. Обязательственное право / О. С. Иоффе. – М. : Юридическая литература, 1975. – 880 с.

**** Венедіктова Ірина Валентинівна – доктор юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.***